ւածների յայտնի հեղինակ, ազգասէր և հանրապետական կոսսայի թաղումը։ Իտալացիք հարիւր հազարներով հաւաքվեցան նրան վերջին ողջոյնը տալու համար։ Բացի կղերականներից իտալական քաղաքական բոլոր կուսակցութիւնները, որոնց թւում և բանւորները, ուղարկեցին իրանց ներկայացուցիչներին յուղարկաւորութեան հանդիսին ներկայ գտնվելու համար։ Հռոմի պատի մօտ, այնտեղ, ուր 1870 թուին մի ճեղք էր բացված, յուղարկաւորութեան մասնակցողները կանգնեցին ճառեր լսելու համար։ Բոլոր ճառախօսները ուխտեցին հաւատարիմ մնալ կոսսայի հակակղերական ոգուն և չը հանգստանալ մինչև չը ոչնչացնեն „Հռոմի մէջ եղած խաւարինեցուկը։“ Դագաղի ծածկոցի ծայրերը բռնել էին. դերասանուհի Մարինի, Հռոմի քաղաքագլուխը, Մենոտտի Գարիբալդի, Ալբերտո Մարիօ և „Opinione“ լրագրի խմբագիրը։ Ներկայ եղողների առաջից տանում էին հակակղերական միութեան մեծ դրօշակը։ Յուղարկաւորութիւնը 4 ժամ էր շարունակվում։ Հանգուցեալ կոսսա հանրապետական էր։ Նրա ամենալաւ դրամաներից համարվում է „Nerone artista“, որ Էռնեստ Ռոսսիի ռէպէրտուարի մէջ է։ Կոսսա վախճանվեցաւ ծաղիկ հասակում։

ԹԻՒՐՔԻԱ

Ապստամբութիւնը հիւսիսային Ալբանիայի և Պրիզրենդի շրջականներում դեռ ևս վերջացած չէ։ Դերվիշ-փաշայի նիզամները և Րէկա նահանգի բնակիչները մի կռիւ ունեցան, որ վերջացաւ նիզամների փախուստով։ Թիւրքերից 20 մարդ սպանվեցան։ Պրիզրենդի շրջականներում ալբանցիների մի առհագին խումբ կամենում էր խանգարել զինուորներ հաւաքելուն։ Նրանց դէմ ուղարկված երեք բատալիոն թիւրքաց զօրքերը երկար հրացանաձգութենից յետոյ ստիպված էին յետ քաշվել։ Այժ նորից սկսված ապստամբութեանը Դերվիշ-փաշա մեծ նշանակութիւն է տալիս և Սկուտարիի նահանգապետից օգնական զօրքեր է պահանջել։ Ալբանցիների մէջ լուր է տարածված, որ Կ. Պոլսի մէջ գերի եղած միրդիտների իշխան Պրենկ-Դօդային ազատութիւն է շնորհված։

Սուլթան Աբդուլ-Համիդ հետզհետէ հեռանում է քաղաքականութենից և դիպլօմատներից։ „Polit. Corresp.“ լրագրին Կ. Պոլսից գրում են, որ եւրոպական դեսպաններից մեծ մասը տեսնում է սուլթանին հաւատարմաթղթերը յանձնելու ժամանակ։ Տեսութիւն նշանակվում է խնդիրք ստանալուց յետոյ։ Սպանիական դեսպանը ստիպված էր 40 օր սպասել, մինչև սուլթանը նրան ընդունեց։ Ամերիկական նոր դեսպանը մի ամսից աւելի սպասում է, որ սուլթանը ընդունէ նրա հաւատարմաթղթերը։ Այս տարի, ինչպէս և առաջ լինում էր, բոլոր դեսպանները տոմսակներ խնդրեցին բայրամի տօնին ներկայ գտնվելու համար, բայց նրանց խնդիրքը մերժեցին, պատճառ բերելով տեղերի պակասութիւնը։ Սուլթանը չափազանց կասկածաւոր է դարձել։ Վերջին ժամանակներում նա երկու անգամ ներկայ գտնվեցաւ կրօնական հանդիսին և երկու անգամն էլ փոփոխեց առաջուց որոշված ճանապարհը պալատից մինչև մզկիթը։ Նորերումս երկու իտալացիք կալանաւորվեցան, որովհետև կասկածում էին, թէ նրանք ճայթող ռումբեր էին պատրաստում սուլթանին սպանելու համար։ Բայց իսկապէս իտալացիք հիւրանոցներից մէկի մէջ միայն խօսել էին ճայթվող ռումբերի մասին և այդ պատճառով նրանց կալանաւորել էին։ Թիւրքաց ազգաբնակութիւնը առհասարակ անբաւական է գործերի այժմեան դրութենից, հետևապէս սուլթանի անհանգստութիւնն էլ հասկանալի է։

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

Թաւրիզ, 10 օգոստոսի

Վերջին ամիսները ես անցկացրի Պարսկաստանի, գլխաւորապէս Թաւրիզի մէջ։ Մտնելով Ատրպատականի այդ նշանաւոր մայրաքաղաքը, մարդ ընկնում է մի տեսակ տխուր տրամադրութեան մէջ. ոչ մի կողմ կեանքի մի ուրախ նշոյլ չէ նկատվում. ո՛ր կողմով, ո՛ր փողոցով որ անցնէք չարունակ կը պատահէք կոյրների, անվայել հայհոյանքների, և անպիտան սրիկաների խումբերի. մի խօսքով հասարակական ուրախ կեանք չը կայ։ Թաւրիզը ինչպէս Ատրպատականի վաճառաշահ և բազմամարդ քաղաքներէն առաջինը ունի մօտ 65.000 տուն բնակիչ բատ մեծի մասամբ թիւրքեր և պարսիկներ. քաղաքը բաժանվում է առանձին առանձին թաղերի. սրանները չինված են միմեանց մօտ անկարգ և նեղ փողոցներով, այնպէս որ կառք բոլորովին չէ կարելի գործածել։ Գլխաւոր առևտուրը Ֆրանսիայի հետ է, որտեղից առհագին քանակութեամբ ապրանքներ են ստացվում։ Թաւրիզում կան 5, 6, ֆրանսիացիներ և մի քանի թիւրքեր, որոնցից իւրաքանչիւրը միմիայն 6, 7 հազար հակ, թողած ուրիշ ապրանքները, մանուֆակթուրա է բերում Ֆրանսիայից։ Քաղաքի մէջ գտնվում է մաքսատունը. լուսաւորեալ երկիրներում մաքսատունը հաստատված է այն պատճառով որ ժողովուրդը, զգալով իր անհրաժեշտ պիտոյքի գնի սղութիւնը երբ ստանում է եւրոպական քաղաքներից, նա սկսում է այն ժամանակ աշխատել ինքը անձամբ իր կարիքը հոգալու, և նրան պատրաստելու արհեստը սովորել ջանալու. բայց այդ մաքսատունը մաքս է առնում միմիայն մտած ապրանքներից, այն էլ հաշւով և կանոնաւոր։ Բայց այդպէս չէ Պարսկաստանում. այդտեղ ինչպէս տէրութեան միւս հիմնարկութիւններէն չատերը, նոյնպէս և մաքսատունը կապալով տրվում է իւրաքանչիւր տարի, որ և իցէ մի անհատին, և այնուհետև նրա կամքիցն է կախված ինչպէս ուզում է մաքս առնելու, որը մի և նոյն (100/5) մաքսը առնում է ոչ թէ միայն ներս մտած, այլ և դուրս եկած ապրանքից, որոնց արտադրում է նոյն ինքն Պարսկաստանը, օրինակ չամիչ, բադամ, բամբակ, մորթի և այլն։ Ոչ մի գործարան, ոչ մի ֆաբրիկա չը կայ ամբողջ Պարսկաստանում. կառավարութիւնը գիւղական հարկ, կամ ուրիշ այդպիսի փողեր չէ ստանում ժողովրդից. միայն արհեստաւորներից մի նշանակեալ գումար առնում է։ Քաղաքական որ և իցէ մի կանոնաւոր հիմնարկութիւն բոլորովին չը կայ. ոչ մի տեղ եւրոպական լուսաւորութեան նշոյլն անգամ չէք գտնի. ինչ կարող է մի ազգ այնքան լուսաւորացնել, դէպի զարգացումը տանել, ինչքան գրականութիւնը, սակայն Պարսից գրականութիւնը զուրկ է առաջադիմութիւնից. ժողովուրդը անկիրթ է, և անընդունակ է լուսաւորեալ աշխարհի կարգերին հետևելու և առաջադիմութեան մի ձգտում ցոյց տալու։ Թիֆլիսում հրատարակվող Պարսից «Զիա» լրագիրը առաջարկել էր մի տեսակ նոր եւրոպական ձևի տառեր, իրենց տառերը փոխելու, տպագրական գործը դիւրացնելու համար և այդ մասին մի նշանաւոր դժուարութիւն չը կայ, փոխանակ այս ինչ տառը այսպէս գրելու՝ այնպէս գրել. դա մի շատ գեղեցիկ առաջարկութիւն էր, բայց հարիւրաւոր տարիներ են հարկաւոր պարսկին համոզել իր զուրանի սրբազան տառերը փոխելու։ Այս, կայ մի ոյժ, որ աւելի աշխատում է այդ ազգը չաբռնակ դէպի խաւարը գլորելու, և այդ էլ պարսից հոգևորականութիւնն է. օրինակ մի Թեհրանցի հարուստ պարսիկ, որ փոքր ի շատէ ճանապարհորդած է Եւրոպա, վերադառնալով Թաւրիզ հիմնում է մի հիւրանոց եւրոպական ճաշակով, և յաջողութիւն էլ գտնում է. մի շաբաթից յետ մուշտէիդը մի մարդ է ուղարկում նրա մօտ որ այդպիսի մի հիւրանոց չարիաթի հակառակ բան է և պիտի փակվի, քանի որ նրա մէջ մասիէք (դա ողբի պէս մի բան է. մի մօլլա բարձր ձայնով ասում է, միւսները լաց են լինում. պարսիկները սովորութիւն ունեն իւրաքանչիւր մի ուրախութեան ժամանակ այդ էլ ունենալ) և աղօթքներ չեն կատարվում։ Հիւրանոցի տէրը չէ կարողանում դիմադրել, որովհետև մուշտէիդի մի խօսքը բաւական է ժողովրդեան մոլեռանդութիւնը գրգռելու և նրան խանգարելու։

Ոչ պակա՛ս վտանգաւոր է Պարսկաստանում ճանապարհորդութիւնը. կան այնպիսի ճանապարհներ, որտեղից մարդ անցնելիս սարսափ է զգում իր վրա. օրինակ Արաքսի ափի վրա «Դալլիդաշ» անունով մի տեղ կայ, մի կողմը Արաքսն է, միւս կողմը մի ժայռ, միջոցը մի նեղ հող է և խախուտ ճանապարհ է, որտեղ ձիուց ցած իջնելով մարդ ամենայն զգուշութեամբ անցնում է. քիչ չէ պատահել որ մարդիկ և ուղտեր իրենց բեռներով գլորվել են այդտեղ և խեղդվել։ Սաստիկ երկիւղ կայ նաև աւազակներից այդտեղում, սակայն լինելով միակ մօտիկ ճանապարհը, Թաւրիզից դէպի Շուշի երթևեկութիւնը միշտ այդ ճանապարհով է լինում. տէրութիւնը մի կոպէկ անգամ չէ մսխում այդ կողմերը լաւացնելու։

Արաքսի կամրջի պարսից կողմում կայ մի շինութիւն, բաւական հին, որ ծառայում է այդտեղից անցնող եկողների անցաթղթերին մօտիկ տալու և պատկանեալ փողը պարսից հըպատակներից առնելու, այդտեղ նոյնպէս կապալով է տրվում։ Ես աչքովս տեսայ թէ ինչպէս թէ գնացող և թէ եկող մշակներին կամ հնձւորներին անխղճմտաբար կողոպտում էին. տէրութեան այդպիսի տեղերը կապալով տալուն առիթը իր պաշտօնատարների գողութիւնը, խաբէութիւնը, և խարդախութիւններն են, և այդ պատճառով տէրութիւնը միանգամից կապալով տալով գլուխը ցաւից ազատում է։

Թաւրիզի մէջ մի հայ երիտասարդ պ. Ա. Գորոյեանց, որ ինքը բաւական զարգացած մի երիտասարդ է, պարսկերէն լեզուով գրում է մի բրօշիւրա, նկարագրելով այն բոլոր անկարգութիւնները, որ պատահում են կառավարչական շրջաններում պաշտօնատարների և մեծերի ձեռքով, և առաջադրում է բոլոր այն տխուր երևոյթների սկզբնական պատճառները, որոնք Պարսկաստանը միշտ պահում են խաւարի և տգիտութեան մէջ, առաջարկելով նաև այն անմիջական րէֆօրմները, որոնք հարկաւոր են մտցնել Պարսկաստանում։

Բրօշիւրան ուղարկում է ուղղակի նորին վեհափառութեան Շահի վրա, որից հրաւիրվում է Թեհրան վարձատրվելու իր խոհուն տաղանդի համար. երիտասարդը հասնելով Թեհրան մեծ պատիւ և համակրութիւն է ստանում նորին վեհ. Շահից։ Մնալով Թէհրանում, մի գիշեր սարսափելի կերպով վիրաւորվում է անյայտ թիւրքերից, և ինչպէս լսվում է, նրա դրութիւնը լաւ չէ. վէրքը ստացած է գլխից և անցած է մինչև ուղեղը. նա անկարող է խօսել։

Անցնելով Արաքսի վտալի ափերից պարսկահայերի վիճակը թողեց մի տխուր տպաւորութիւն իմ սրտի վրա։ Հայաստանից անջատված այդ մի միլիօն ազգաբնակութիւնը գտնվում է սակաւ բացառութեամբ թշուառութեան մէջ. թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս նա գտնվում է նոյն անշարժութեան խոր քնի մէջ, որ տիրելով հարիւրաւոր տարիներ նրանց վրա, գցել է նրանց մի տեսակ թմրութեան մէջ։ Սակայն, դժբաղդաբար, մեր հայ, մանաւանդ ռուսահայ մամուլը, որ այդքան ջերմ կերպով պաշտպանում է Տաճկահայաստանի իրաւունքները, դարձնում է արդեօք մի փոքր ուշադրութիւն ևս Պարսկաստանի այդ ողորմելի ազգայինների վիճակի վրա, որոնք ցրված Պարսկաստանի այլ և այլ քաղաքներում, օրից օր անհետանում պակասում են։ Դժբաղդաբար ոչ, կամ շատ քիչ։ Ամբողջ Պարսկաստանի մէջ մի 40 օրինակ հայ լրագիր հազիւ թէ մտնի (խօսքս «Արարատի» համար չէ). ինչու համար չը պէտք է աշխատել այդ մասին. պարսկահայը կարօտ է օգնութեան, պէտք է անմիջապէս նրան ևս օժանդակութեան ձեռք կարկառել։ Այդ պարտաւորութիւնը գըլխաւորապէս Էջմիածնինն է, իր անջատեալ հօտը պաշտպանելու, մայրենի լեզու չիմացող, մահմեդականութեան խաւարի մէջ լուծվող այդ հայերին փոքր ի շատէ զարգացնել։ Պարսկաստանի հայը ազգասէր չէ, նա հէնց ինքը ևս կարող է իրեն մի կերպ նիւթականապէս օգնելու, միայն մի աշխատող ձեռք, մի խրախոյս, նրանք սաստիկ սէր ունեն դէպի կրթութիւն և գրականութիւն։

Կրկնում եմ տաճկահայը ունի իր Ներսէս պատրիարքը, ունի գոնեա իր լրագիրները, և չէ կարելի ասել որ զարգացած չէ, իսկ պարսկահայը ոչ մէկը չունի. պէտք է աշխատել այնտեղ հիմնելու մի օրգան, որ համապատասխան լինի նրանց պահանջներին, կամ հիմնել մի ընկերութիւն ձրիապէս լրագիրներ տարածելու պարսկահայերում։ Ազգասէր հայը չը պիտի մենակ հոգայ տաճկահայերի վրա. սպասելով 61-րդ յօդուածին, թող նա գոնեա մի անգամ էլ դարձնէ իր աչքերը դէպի Պարսկաստան և տեսնէ թէ որքան սրտաճմլիկ տեսարաններ կը պատկերանան իր առաջ. մի տեղ ժողովուրդը խօսում է եկեղեցում իր քահանայի հետ թիւրքերէն. մի տեղ մահմեդական հայը իր բարեկամ հային «բաջօղլի կամ տայօղլի» է կանչում. միւս տեղ հարիւրաւոր հայեր թողնելով իրենց ընտանիքը դառն աղքատութեան մէջ, պարսկի պարտքի լուծից ազատվելու համար յանձնում են իրենց ճակատագրի կամքին հեռանալով հայրենի հողից և դէպի օտար աշխարհ գնալով բեռնակրութիւն անելու։ Գրելով այս երկու տողերը, ես նպատակ ունէի հայ հասարակութեան դիմելու ուշք դարձնել իրենցից հեռու և մոռացած մի միլիօն հայի վիճակը քննելու. այդ առթիւ յոյս ունեմ որ կրկին «Մշակը», որ անխոնջ աշխատել է ազգի առաջադիմութեան համար, պիտի այսուհետև աշխատի և պարսկահայերի դրութիւնը ծանօթացնելու միւս ազգայիններուն, ինչպէս որ իր նպատակը եղել է այդ։

***

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 4 սեպտեմբերի։ „Правит. Вѣстн.“ լրագիրը հաղորդում է. Ֆինանսների մինիստրութիւնը յայտնում է, որ չը կայ ենթադրութիւն ծխախոտի արտօնութեան կամ կապալառութեան մասին։ Զինուորական գիմնազիաներում թոյլ է տուած ընդունել ինքնաթոշակ աշակերտներ տարեկան 150 րուբլ վճարով։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 4 սեպտեմբերի։ Պետական բանկի $5^0/_0$ տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 96 ր. 75 կ., երկրորդ 94 ր. 25 կ., երրորդ 94 ր. $75^1/_2$ կ., չորրորդ 93 ր. $87^1/_2$ կ., ներքին առաջին $5^0/_0$ փոխառութեան տոմսակը արժէ 227 ր., երկրորդ 221 ր., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 91 ր. 25 կ., երկրորդ 91 ր. $12^1/_2$ կ., երրորդ 91 ր. 25 կ., ոսկի 7 ր. 62 կ.։ Ռուսաց 1 ր. Լօնդոնի վրա արժէ 26,03 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա արժէ 222 մարկ, 25 պֆ., Փարիզի վրա արժէ 274 Ֆրանկ 25 սանտիմ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը հանգիստ է։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 5 սեպտեմբերի։ „Русскій Инвалидъ“ հաղորդում է որ հետևեալ պատւանշանները շնորհված են հետևեալ անձինքներին, օգոստոսի 30-ին։ Գեներալ իշխան Շախօվսկոյ ստացաւ Ալէքսանդր Նէվսկու շքանշանը, գեներալ Զօմարջիձէ Սպիտակ Արծուի շքանշանը, գեներալներ Վօլկօվսկի և Պերեպելովսկի Ս. Վլադիմիրի երկրորդ աստիճանի, գեներալներ Վիտգենշտայն-Բերլէբուրգ, Սեմչէվսկի, Սմէկալօվ, Պէտէրս, Գրանկին, Վէվէրն, Պետրօվսկի ստացան Ս. Ստանիսլավի շքանշանը առաջին աստիճանի։ Սեպտեմբերի 4-ին տուած հրամանով Արտիլէրիական ակադեմիայի գլխաւորը Բօտի տեղ նշանակվեցաւ Դէմիանէնկօվ։

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ